

QADIMGI BAQTRIYA VA SUG'DIYONA TARIXI

Amandavlatov Adham Absamat o'g'li

Termiz Iqtisodiyot va servis unversiteti Tarix fakulteti 2-bosqich talabasi

E- mail : adhambekamandavlatov82@gmail.com

Annotatsiya: *Qadimgi Baqtriya O'rta Osiyoda ilk shaharsozlik an'analari va davlatchilik asoslari qo'yilgan mamlakatdir. Qadimgi Baqtriya haqida tarixiy manbalarda juda ko'p ma'lumotlar berilgan. Rivojlanish jihatidan Baqtriyaning shimoliy rayonlari ayniqsa ajralib turardi. Bu yerda bronza davridan boshlab dehqonchilik, hunarmandchilik, savdo-sotiq, madaniyat, shaharsozlik yuksak darajada rivojlangan va hozir ham jahon ilmiy jamoatchiligining e'tiborini tortmoqda. Maqolada yunon-rim manbalari asosida Qadimgi Baqtriya tarixi, aholisi, shaharlari va tarixiy hududlari haqida ma'lumotlar berilgan.*

Kalit so'zlar: *Baqtriya, Gerodot, To'maris, Kir II, Iskandar, Spitamen, Oksiart, Uzundara, Tangidevon, Xorien, Pareytaka, Bubaken, Massagetlar.*

Mil. avv. II ming yillikning oxiri va I ming yillikning boshlarida O'rta Osiyoda yashab o'tgan qabilalar yangi etnomadaniy jarayonlarga asos soladi. Shu hududda yozma manbalardan bizga ma'lum bo'lgan sug'diylar, baqtriyaliklar, xorasmiylar va sak-massagetlar esa ilk siyosiy birlashmalar va qabila ittifoqlariga birlasha boshlaydilar. Ushbu elatlarning tarixi o'zaro keng madaniy ta'sirlar va aloqalar asosida rivojlanib, bir-biriga yaqin bo'lgan.

Qadimgi yunon va rim mualliflari O'rta Osiyo viloyatlari (Baqtriya, Sug'diyona) hududiy chegaralari haqida so'z yuritganda, antik davr tarixchilari mahalliy elatlarning aralash joylashuvi holatini hisobga olmaganlari kabi o'ziga xos geografik xususiyatlarini hamda qadimiy xalqlarning hududiy joylashish chegaralarini aniq belgilab berolmaganlar. Gerodotning asarida "Baqtriya xalqi" tushinchasi tilga olinib, Baqtriyaning hududiy chegaralari haqida ma'lumotlar yo'q.

Yunon tarixchisi Arrianning yozishiga ko'ra, Oks daryosi ortida Sug'diyona yerlari boshlangan. Strabon ma'lumotlarida Sug'diyona chegaralari ancha keng bo'lib, muallif Sug'diyonani "Baqtriyadan yuqorida, sharqiy yo'nalishda" Oks va Yaksart oralig'ida joylashtiradi.

Surxon vohasining markazi Qiziltepa shahri edi. Surxon vohasi qadimgi Baqtriyaning siyosiy, iqtisodiy va madaniy hayotida muhim o'rin tutgan. Qadimgi Baqtriyaning boy va farovon mamlakat bo'lganligi, aholisi mard va jangovar bo'lganligidan tarixiy manbalar guvohlik beradi. Xususan, qadimgi Rim tarixchisi Kvint Kursiy Ruf shunday yozgan edi: "Baqtriyaning tabiati boy va rang-barangdir. Ba'zi joylarda ko'plab daraxtlar va uzumlar mo'l-ko'l suvli mevalar beradi; boy tuproq ko'plab buloqlar bilan sug'oriladi; tuprog'i yumshoq bo'lsa, o'sha yerda don ekiladi, qolgan yer yaylovga qolib ketadi... Qaerda yer unumdor bo'lsa, odam ham, ot ham ko'p bo'ladi"

Baqtriyaning boyligi qo'shni davlatlar hukmdorlarining e'tiborini tortdi. Miloddan avvalgi VI asrning ikkinchi yarmida Ahamoniylar Eroni qadimgi Baqtriya yerlarini bosib olishga uringan davlat edi.

Miloddan avvalgi 128-yilda O'rta Osiyoda bo'lgan xitoylik sayyoh Chjan Tsyen Dahya hududini eslatib o'tadi. Unga ko'ra, Daxya Davan (Farg'ona) dan janubi-g'arbda va Guy-Shuy daryosidan (Amudaryo) janubida joylashgan.

Miloddan avvalgi 334 yilda Makedoniya hukmdori Iskandar Sharq mamlakatlarini bosib olish uchun harbiy yurish qildi. U yurish paytida Kichik Osiyo, Falastin, Suriya, Finikiya, Misr, Bobil, Fors, Elam, Parfiya kabi mamlakatlarni bosib oldi. Miloddan avvalgi 330 yilda u oxirgi Ahamoniy Doro III dan keyin Baqtriya bostirib kirdi. O'sha paytda Bess Baqtriyaning satrapi edi.

Bess xiyonatkorlik bilan Doro III ni o'ldiradi va o'zini Artakserks IV nomi bilan shoh deb e'lon qiladi. Yunon manbalariga ko'ra, uning hukmronligi uzoq davom etmagan. Iskandar o'z qo'shinlari bilan kelganini eshitgan Bess Baqtriyaning tark etib, So'g'diyonaga qochadi. Iskandar Baqtriyaning egallab, Doro III ni katta hurmat bilan dafn etadi. Keyin Oks daryosini kesib o'tadi. Lekin O'rta Osiyoda Iskandar Zulqarnayn baqtriyaliklar va so'g'diylarning o'jar qarshiliklariga duch keldi.

Mustaqillik uchun urushga jasur sarkarda Spitamen boshchilik qildi. Miloddan avvalgi 328 yilning kuzida Spitamen vafotidan keyin Iskandar Zulqarnayn So'g'd va Janubiy Baqtriyadagi qo'zg'olonlarni bostirishga muvaffaq bo'ldi.

Miloddan avvalgi 327 yilning erta bahorida Makedoniyalik Iskandar Baqtriyaning shimoliy hududlarini bosib olish uchun yurish qildi. Avval u So'g'd qoyasiga keldi. Sababi, Iskandarga qarshi isyon ko'targan ko'plab so'g'dliklar, jumladan, Baqtriya Oksyartning xotini va qizi ham bu qoyaga yashiringan, ya'ni uning o'tib bo'lmasligi ma'nosida edi. Agar qal'a qo'lga olinsa, so'g'dlar so'nggi boshpanalaridan ham mahrum bo'lishadi. Shularni o'ylab, Iskandar qal'ani olishga qaror qildi. Iskandar Qoyaga yaqinlashganda, hujum qilish uchun o'tib bo'lmaydigan shaffof devorlarni ko'rди; qal'a himoyachilari uzoq qamalni kutish bilan u yerga oziq-ovqat olib kelishdi. Chuqur qor hujumga o'tdi, bu makedoniyaliklarning yaqinlashishini qiyinlashtirdi va himoyachilarni mo'l-ko'l suv bilan ta'minladi. Shunga qaramay, Aleksandr qoyaga birinchi bo'lib ko'tarilgan kishi mukofot sifatida 12 talant olishini, ikkinchisi ikkinchi mukofotni, uchinchisi uchinchi va hokazolarni olishini e'lon qilishni buyurdi. Oxirgi ko'tarilganga 300 darik mukofot berildi. Bu bayonot allaqachon jang qilishga ishtiyoqi baland bo'lgan makedoniyaliklarni yanada qo'zg'atdi. Qattiq qarshilikka qaramay, Rok olindi. Ko'plab ayollar va bolalar, shu jumladan xotini ham qo'lga olindi. Oksyartes va uning bolalari, Oksyartesning Roksana ismli qizi bor edi. Iskandar uni ko'rib, sevib qoldi. U mahbus sifatida uni xafa qilishni xohlamadi va uni o'ziga xotini sifatida oldi. Oksyartes farzandlarining asirlikda ekanini, Iskandarning Roksanaga ishqibozligini eshitib, jasorat topib, Iskandarning oldiga keldi. Bunday uchrashuvda tabiiyki, uni hurmat bilan kutib olishdi So'g'd qoyasining joylashuvi aniqlanmagan. Biroq uning So'g'diyona bilan chegarasida joylashganligidan kelib chiqib, u Ko'khitangtov va Boysuntov tizmalarining tutashgan joyidagi tog' qal'alaridan birida joylashgan deb taxmin qilish mumkin. 2014-yilda Kuhitangning shimoliy qismida joylashgan. Uzundara qo'rg'onida olib borilgan qazishmalarda bir qator o'q uchlari topilgan bo'lib, ular orasida V – erta majmualarga xos bo'lgan ikkita bronza uyasi uch tig'li o'q uchlari

ajralib turadi. 3-asr Miloddan avvalgi qal'aning tabiiy joylashuvidan kelib chiqib, So'g'd qoyasi Uzundar o'rnida joylashgan deb taxmin qilish mumkin.

Iskandar So'g'diyonani zabt etib, Qoyani egallab, Paretakiga yo'l oldi. Pareytaka — hozirgi Boysuntov va Kuhitantov etaklarida, shuningdek, qadimiy viloyat nomi Surxondaryo vodiysida joylashgan. Viloyat aholisi pareytaklar deb atalgan. Bu erda ko'p odamlar bitta chidab bo'lmas qoyaga panoh topdilar. Bu tosh Xorien deb nomlangan. Xorien nomi ostida yunon tarixchisi Arrian qal'aning boshini tushungan. Kvint Kurtiy Ruf qal'a nomini tilga olmaydi, lekin uning boshlig'i Sisimimeros ismli general bo'lganligini ta'kidlaydi [4]. Strabon ham xuddi shunday ma'lumot beradi. Diodor bu qal'ani Aorn deb atagan. Yuqoridagi ma'lumotlarga asoslanib, biz Horien va Aorn qal'aning nomi, Sisimitra esa uning rahbari bo'lgan degan xulosaga kelishimiz mumkin. Xorien - bu ilk o'rta asrlardagi Oxarun, kichik tog'li mulk bo'lib, u Qoratog'daryo havzasi yerlarini, ya'ni hozirgi Uzun va Sariosiyo tumanlarining shimoliy qismlarini o'z ichiga oladi.

O'jar qarshilikdan so'ng, Horien umidsiz vaziyatni anglab, qal'ani ixtiyoriy ravishda taslim qilishga qaror qildi. Bu qilmishi uchun Iskandar uni afv etdi va unga bu qal'aga boshchilik qilishni buyurdi va uni shu hududda shahzoda qilib qoldirdi. Yig'ilish oxirida Iskandar Baqtriyaga qaytib, Krater, Poliperxon, Attal va Alketlarni Katan va Avstanga qarshi yubordi, bu yerdagi hali qurolini qo'ymagan yagona Paretaki. Ular bilan shiddatli jang boshlandi. Bu jangda Krater jangchilari g'alaba qozonishdi. Katan jangda halok bo'ldi. Avstanni asirga olib, Iskandarning huzuriga olib kelishdi. Paretakilardan 120 otliq va bir yarim mingga yaqin piyoda askar halok bo'ldi. Qo'zg'olonni to'xtatib, Krater qo'shin bilan Baqtriyaga yo'l oldi. Poliperxon Bubakena deb nomlangan mamlakatni bosib oldi. Bu hudud Bobotog'ning ikki tomonida joylashgan. Iskandar Zulqarnaynning bosib olinishi mamlakatga katta zarar yetkazdi. Aholining katta qismi qirib tashlandi. Ko'plab shaharlar vayron bo'ldi. Shunga qaramay, Iskandar o'z qo'rg'onlarini o'rnatish va ellin madaniyatini yoyish maqsadida bosib olingan yerlarda shaharlar qura boshlaydi. Ularda u Yunonistondan yuborilgan yunon aholisini, shuningdek, yurishga qodir bo'lmagan askarlarni joylashtirdi. Makedoniyaliklar tomonidan qurilgan shaharlar Iskandar nomi bilan

atalgan. Masalan, Iskandariya Esxata (Sirdaryo bo'yida), Iskandariya Margiana (Merv), Iskandariya hududi (hozirgi Hirot), Iskandariya Oksa (Kampirtepa qishlog'i) va boshqalar. Strabonning yozishicha, Iskandar Baqtriya va So'g'diyonada 8 ta shaharga asos solib, bir qanchasini vayron qilgan. Pompey Trogning qayd etishicha, Aleksandr 7 ta shahar qurgan. Iskandariya nomi bilan atalgan shaharlarning hammasi ham Iskandar tomonidan qurilgan emas. Ularning ko'plari Iskandar zabt etilishidan oldin paydo bo'lgan va u shunchaki ismlarini o'zgartirgan. Bu yerdan Iskandar strategik ahamiyatga ega qal'alarni o'zida saqlab qolgani, ularning nomini o'zgartirib, o'z bazasiga aylantirganini ko'rish mumkin.

Xulosa o'rnida shuni aytish kerakki, Shimoliy Baqtriya tarixiga oid manbalar juda tarqoq. Lekin ular bu mamlakat haqida tasavvur hosil qilish uchun ma'lumotlar juda ko'p. Bundan tashqari, Surxondaryo viloyatida o'zbek va xorijiy olimlar tomonidan olib borilgan ilmiy izlanishlar qadimgi Baqtriya tarixidagi ko'plab yangiliklarni ochib beradi. Bu esa mamlakat tarixini chuqurroq o'rganish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Sagdullayev A.S. O'zbekiston tarixi. Toshkent: Donishmand Ziyosi, 2021-624 b
2. Pugachenkova G. A., Rtveladze E. V. Shimoliy Baqtriya-Toxariston. Tarix va madaniyat bo'yicha insholar (antik va o'rta asrlar). Toshkent, 1990 yil.
3. Jastin, Mark Junian (II-III asrlar). Pompey Trogusning "Historiae Philippicae" asari epitomasi = Epitoma Historiarum Philippicarum Pompei Trogi. Sankt-Peterburg: Sankt-Peterburg nashriyoti. un-ta, 2005. 490 b.
4. To'raev B. A. Qadimgi Sharq tarixi. T. II. M., 1935. S. 118.
5. Qadimgi dunyo tarixi bo'yicha o'quvchi. Qadimgi Sharq. T. 1. M., 1950. S. 277.
6. Arrian. Aleksandrning yurishi. M.: MIF, 1993. Kitob. III.
7. Quintus Curtius Rufus, kitob VIII, 2, 19-33
8. 3 Gerodot. To'qqiz kitobda tarix. L.: Nauka, 1972. Kitob. 1. S. 205-214.
- 9 Quintus Curtius Rufus, kitob VIII, 2, 19-33